

**BELSŐ ÉS KÜLSŐ SZÁMŰZETÉSBEN. A HONVÁGY MOTÍVUMA
ÉS A HAZA FOGALMA MÁRAI SÁNDOR ÉS MIKES KELEMEN MŰVÉSZETÉBEN
IN EXTERNAL AND INTERNAL EXILE**

**THE MOTIVE OF HOMESICKNESS AND THE CONCEPT OF HOME
IN THE OEUVRES OF SÁNDOR MÁRAI AND KELEMEN MIKESH**

Kelemen Mária,
orcid.org/0009-0001-7266-5816
lektor,
Ludwig Maximilians Egyetem
Finnugor és Uralisztikai Intézet

„A' való, nehéz Zágon nélkül ellenni...” [2]

The central theme of this thesis is the motif of homesickness and the definition of the homeland in the texts of two writers born in the Carpathian Basin and forming part of the Hungarian literary canon. Sándor Márai, a representative of classical literary modernity, and Kelemen Mikesh, an outstanding figure of late Baroque prose. Generally speaking, the art of both of them is the linguistic, intellectual, emotional and literary reference of this region, the Carpathian Basin, and their writings manifest the *Extra Hungariam non est vita*.

The closely related concept of homesickness and homeland occupies a focal position in the thought of both authors and in their works.

Sándor Márai's life was defined by voluntary, internal forced exile.

From his oeuvre, which is also extremely rich in terms of genre, the subject of this study is the large-arched lyrical reflection entitled *Death Speech*.

After the defeat of the Rákóczi War of Independence, Kelemen Mikesh left his beloved homeland under external pressure. The genre-setting writer's 207 letters are a unique literary reception of the loss of one's homeland and longing for it, which is part of the European canon.

The greatest literary achievement of Mikesh's writing art is that he creates a new narrative perspective by transcending the genres of the memoir and the diary. The "I" narrator consistently involves the second person in the narrative, thus transforming the monologue of the letter into a dialogue, imitating literary interaction.

For Márai, who condemned himself to exile, writing in his mother tongue is the only possibility and moral imperative to create a homeland. By the end of the thesis, it becomes clear that for Mikesh, who left his homeland under external pressure, the motive of house is the prototype archetype of "homeland".

Key words: exile (external – internal compulsion), real – desired return to the Carpathian Basin, homesickness, mother tongue; autobiography – memoir – diary, fictional letter – missionary letter; funeral oration, Pray codex

Центральною темою цього дослідження є мотив ностальгії за батьківщиною та аналіз визначення поняття «батьківщина» у творах двох письменників, народжених у Карпатському басейні та включених до угорського літературного канону. Шандор Мараї представляє класичний літературний модернізм, а Келемен Мікеш є визначним представником пізньобарокової прози. Загалом можна стверджувати, що їхня творчість тісно пов'язана з мовними, інтелектуальними, емоційними та культурними референціями Карпатського басейну і втілює відому сентенцію *Extra Hungariam non est vita*.

Термін *honvágy* (ностальгія за батьківщиною), який з часом набув абстрактного значення, несе в собі емоційну складову смутку, змішаного з болем. Однак прагнення або тугу може викликати лише глибока, щира й безумовна любов до її об'єкта (у цьому випадку – до певного місця чи людини). Відчуття втрати, що виникає через віддану любов до об'єкта прихильності, підсилює цю тугу. Таким чином, іменник *honvágy* насамперед асоціюється в мовному сприйнятті з інтенсивним позитивним емоційним виміром.

Тісно взаємопов'язані поняття «ностальгія за батьківщиною» та «батьківщина» займають центральне місце в мисленні обох авторів і в їхніх творах. Життя Шандора Мараї було визначене як добровільне, хоча й внутрішньо вимушене, вигнання. Об'єктом дослідження є його масштабна лірична рефлексія *Halotti beszéd* («Поховальна проповідь»).

Келемен Мікеш, навпаки, змушений був покинути свою батьківщину під тиском зовнішніх обставин після придушення повстання Ракоці. Жанроформуюча збірка автора «Листи з Туреччини», що складається з 207 послань, є унікальним літературним відображенням втрати батьківщини та прагнення повернутися до неї і є частиною класичного, «золотого» фонду угорської та європейської літератури.

Для Мараї, який через внутрішню необхідність прирік себе на вигнання, писання рідною мовою було єдиним можливим способом відтворення батьківщини та моральним імперативом. Наприкінці цього дослідження це стає так само очевидним, як і те, що для Мікеша, котрий через зовнішні обставини був змушений змінити, шукати й відтворювати свою батьківщину, концепція дому (як фізичного житла) стає архетипом, первісною моделлю батьківщини.

Ключові слова: вигнання (зовнішнє – внутрішнє примусове), реальне та бажане повернення до Карпатського басейну, ностальгія за батьківщиною, рідна мова; автобіографія – мемуари – щоденник, фіктивний лист – послання; *Halotti beszéd*, Pray Codex.

Valahol Európában (Prológus helyett)

Valahol Európában, valahol Európából vetjük vigyázó szemünket Ungvárra, hogy, jó szóval *oktatva* köszöntsük, további örömteli *játékra engedjük*-biztassuk a 60 éves fennállását ünneplő Magyar Filológiai Tanszék.

A *Valahol Európában* azonban nem csupán egy elliptikus mondat helyhatározója, mely az ünneptelt és az ünneplők indefinitpronominális földrajzi helyzetét vázolja fel. Valamennyiünkben a második világháború utáni magyar filmgyártás egyik első, ám legnagyobb nemzetközi sikereket elérő, ill. nemzetközi visszhangot kiváltott, kiváló alkotását, Radványi Géza *Valahol Európában* című filmjét is asszociálja, idézi. A forgatás 1947. augusztus 25-én kezdődött, a fim bemutatására 1948. január 1-jén került sor. Radványi Géza egy csapásra világhírűvé vált, és filmjével bejárta a világot. 2000-ben a film bekerült minden idők legjobb 12 magyar alkotása közé, majd 2012-ben a Magyar Művészeti Akadémia beavasztotta a legjobb 53 magyar film közé.

A film alkotója, Radványi Géza (eredeti nevén Grosschmid Géza) 1907. szeptember 26-án született Kassán. Később apai nagyapja nevét vette fel.

A Grosschmid család második gyermeke is művészi pályára készült, 1933-tól rendezőasszisztens, forgatókönyvíró volt különböző, főként német és francia filmgyárakban. Pályafutása során több stációt végigjárt *valahol Európában*.

Egy évig a budapesti Színművészeti Akadémián tanított, majd rövidebb olasz- és franciaországi forgatási munkálatok után 1954-től a müncheni filmművészeti főiskola tanára volt.

Radványi Géza Márai Sándor, a magyar klasszikus irodalmi modernség jeles képviselőjeként kánont teremtő és a posztmodern felé utat mutató, emigrációba kényszerült s (szülő)hazájába soha vissza nem tért író öccse.

„Reggel telefon Európából. Géza öcsém meghalt. [...] Géza filmrendező volt, tehetséges. Emigráns volt, esztendő előtt hazaköltözött.

Hazament meghalni.¹ [1]

Az író a hazájától önkéntes döntésére mérföldekkel, óceánokkal elválasztó amerikai emigrációjában találja az Európából érkező gyász hírt, melynek rövid, szinte adat- és lexikoncímű-szerű, látszólag szárazan tárgyilagos bejegyzést szentel a naplójában.

Am ismerte Márai magyar irodalmi műveltségének dimenzióit, a magyar irodalomban hazát kereső és lelő attitűdjét, nem merész állítás és interpretáció a kiemelt mondatban *Hazament meghalni* Vörösmarty Szózatának kategorikus imperatívuszát meghallani: *Itt élned, halnod kell* [3].

¹ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

1. A honvágymotívuma és a haza fogalma Márai Sándor és Mikes Kelemen művészetében

Jelen dolgozat központi témája a honvágymotívumának artikulációja, ill. a haza definíciós kísérleteinek vizsgálata két, a Kárpát-medencében született, s a magyar irodalmi kánon részét képező író szövegeiben. Márai Sándor, a klasszikus irodalmi modernség képviselője, Mikes Kelemen, a későbarokk próza kiválósága. Általánosságban kijelenthető, hogy mindkettejük művészete e térség, a Kárpát-medence nyelvi-gondolati-érzelmi- és műveltségi referenciája, írásaikban az *Extra Hungariam non est vita* szállóige manifesztálódik.

1.1. A honvágymotívum és a haza főnevek jelentése, etimológiája

Az első tudományos igényű egynyelvű magyar értelmező szótár, Czuczor Gergely-Fogarasi János *A magyar nyelv szótára* 1862 és 1874 között jelent meg hat kötetben. Az 1862-es kiadású 2. kötetben a következőket olvashatjuk a *honvágymotívum* szócikkben:

„*HONVÁGY*, (*hon-vágymotívum*) ösz. fn. Fájdalmas érelemmel párosult lelki állapot, midőn valaki idegen földön lévén, hazája után nyugtalanul sovárogo. Máskép: *honkór* v. *honvágymotívum*” [4].

Szembevetendő, hogy a 19. századi nyelvhasználatot rögzítő szótár két, mára már elhomályosult, ill. kisebb köznyelvi frekvenciával rendelkező szinonim változatot is megnevez, ti. *honkór* és *honvágymotívum*. Ezen összetett / többszörösen összetett szavak 2., ill. az utóbbinak 3. tagja – a *kór* főnév – erőteljes negatív konnotációt kölcsönöz a kompozíciónak, a *kór* = betegség asszociáció okán.

A mára *honvágymotívum*-alakká szelídült, absztrakt értelmű alárendelő szóösszetétel hordozza ugyan a faldalommal elegy szomorúság emocionális komponensét. Am *vágyat* / *vágyakozást* csakis az annak tárgya (adott esetben személye) iránti mély, őszinte, feltétlen szeretet válthat ki, és a szeretet tárgya (személye) iránti, ragaszkodó szeretetből fakadó hiány táplálhat, így a *honvágymotívum* főnévnek elsősorban intenzív pozitív érzelmi dimenziója asszociálódik a nyelvhasználóban.

1.2. A haza és a hon etimológiailag rokon szavak, közvetlenül a ház fogalmához kapcsolódnak. A *haza* főnév az Új magyar etimológiai szótár szerint szó-fajváltással ketletkezett. „... A → *haza* határozószó főnevesülése.

A szófajváltás a szó végi *-a* latívuszi funkciójának elhomályulása után történhetett meg.” [5].

A *hon* főnév pedig – ugyancsak az Új magyar etimológiai szótár szócikke alapján – „Megszilárdult ragos alakulat, alapszava azonban vitatott. [...] esetleg a → *ház* főnévvel (ill. ennek előzményével) lehet azonos. A végződés *-n* lokatívuszrag.” [5].

A magyar *haza / hon* főnevek alapvető dimenziója a *tér*. Ezen tér központjában a *ház* áll, amelyet prototípusnak is tekinthetünk, a „haza” ősmintájának értelmében. Erről tanúskodnak az olyan kifejezések, mondatok, mint például: *házánkban tartózkodik valaki; honunk szép tájai; Visszaköltözött a hazájába. Emigrált a hazájából. Hazánk a Kárpát-medencében található. Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt kis ország...* (Radnóti Miklós) [6].

A *ház* szóhoz nemcsak és feltétlen építményt, konkrét tárgyat társítunk, hanem egy közösséget, ill. embercsoportot is.

A *haza* alapvető viszonyítási pontként jelenik meg az ember életében, és önként vagy kényszerű elhagyása (belső vagy külső száműzetés) esetén vágyódásának a tárgya is. Ezen érzelmi és kognitív reflexió a *honvágy* összetett főnév használatában, spontán előhívásában nyilvánul meg mind írásban, mind a közbeszédben. Itt érdemes megjegyezni, hogy *haza* és a *hon* főnevek faktuális értékében divergencia figyelhető meg, elsősorban a belőlük létrehozott szóösszetételekben, mint például *honvágy* és *nem hazavágy*; *honfitárs* és *nem hazafitárs*. Illetve *hazatelepül* és *nem hon(ra)települ*.

1.3. A *haza*, a *hon*, az *anya*föld, az *anya*ország, a *szülő*föld, a *szülő*haza kifejezések háttérükből előhívják az *anya* szemantikai mezőjét. Az *anya* a *haza* archetípusának tekinthető. Innen erednek az olyan metaforák, mint például: *visszatért a föld ölébe; családi fészek; a föld fia*. A földnyamotívum a nő sztereotipikus társadalmi szerepére (= anyaszerep) utal, amely nemcsak a hazához való viszonyt alapmodelljét határozza meg – amelyre az áldozatkészség, a szeretet és az odaadás jellemző –, hanem a *honfitársak* között megvalósuló viszony alapmodelljét is, egy *anya*-gyermekkei viszonyt, amely a *szolidaritáson* alapul.

2. Írók belső száműzetésben

Az 1900. április 11-én *valahol Európában*, Kassán született Márai Sándor (eredeti nevén Grosschmid Sándor) 1948-ban hagyta el Magyarországot, és folytatta tovább az emigráció minden stációján az írást. Rövid svájci tartózkodás után Olaszországban, a campaniai Posillipóban telepedett le. 1952-ben feleségével elhagyta Olaszországot, és New Yorkba költözött. 1967-ben visszatértek Olaszországba, Salernóba, majd 1980-ban végleg elhagyták az európai kontinenst, és visszaköltöztek az Egyesült Államokba, San Diegoba.

A „belső emigrácót” választó Márai Sándor „önkanonizáció”-ja a *kivülmaradás tematizálásával* történt. Amiképpen helyét a *nemzeti irodalmi*

nem-helyben határozta meg. [...] Az intézményesedésnek igyekezett ellenállni, s írói munkásságát a nyelv és a személyiség létesíthetőségének szentelte. [...]

Emigrációját (önmaga számára) úgy indokolta, hogy nem elsősorban a szólás szabadsága vált számára lehetetlenné, hanem a hallgatásé. [...]

Ilymódon az 1948-as esztendő a kikényszerített, önkéntesre álcázott emigráció kezdő éve...” [7].

2.1. Halotti beszéd

A nyugati emigráció talán legnagyobb irodalmi visszhangot kiváltó írása Márai Sándor *Halotti beszéd* című verse volt. Először az akkor még friss, 1950 novemberében induló zürichi, majd rövid ideig Párizsban és 1952-től Münchenben megjelenő irodalmi folyóiratban, a *Látóhatárban* közzétették (1958-tól *Új Látóhatár*).

A *Látóhatár*, „*később Új Látóhatár az emigráns magyarok közösségének vezető és összetartó orgánuma kívánt lenni. Nagy figyelmet fordítottak új szerzők közlésére, valamint a Magyarországon háttérbe szorított gondolkodók publikálására.*” [8].

Márai Sándor 1950-ben Posillipóban született verse kulcspozíciót foglal el a szerző életművében, s már publikálásakor a nyugati magyarság irodalmi kánonjának részévé vált. A nagylélegzetű versfolyam a legkorábbi összefüggő magyar nyelvű szövegmélgünk, a 32 soros *Halotti beszéd és könyörgés* parafrázisa.

Az 1192–1195 között másolt, több különálló részt tartalmazó kéziratot a 13. század folyamán kötötték egybe. Legterjedelmesebb része liturgikus tartalmú, a legkorábbi magyarországi használatra szerkesztett sacramentarium (a miséző pap könyörgéseit tartalmazó szerkönyv). Ehhez olyan misén kívüli szertartások szövegei kapcsolódnak a kódexben, mint az esketés vagy a temetés. A magyar nyelvű HB a temetési szertartás végén olvasható. Pray György jezsuita történész adott először hírt róla 1770-ben. Toldy Ferenc a 300 éve, 1723. szeptember 11-én született Pray Györgyről nevezte el a kódexet.

Márai Sándor: Halotti beszéd

Látjátok feleim szem űekkel, mik vagyunk.

Por és hamu vagyunk.

Emlékeink szétesnek, mint a régi szövetek.

Össze tudod még rakni a Margitszigetet?...

Már minden csak dirib-darab, szilánk, avítt kacat.

A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat.

Nyelvünk is foszlik, szakadoz, és a drága szavak

Elporlanak, elszáradnak a szápadlat alatt.

A „pillangó”, a „gyöngy”, a „szív” – már nem az, ami volt,

Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt,

És megértették, ahogy a dajkaéneket

A szunnyadó, nyugós gyerek álmában érti meg.
 Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké,
 A gyereknek *Toldi*-t olvasol, és azt feleli: oké.
 A pap már spanyolul morogja koporsónk felett:
 „*A halál gyötrelmei körülvettek engemet!...*”
 Az ohiói bányában megbicsaklik kezed,
 A csákány koppan, és lehull nevedről az ékezet.
 A tyrrheni tenger zúgni kezd, s hallod *Babits*
 szavát,
Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát.
 Még szólnak és üzennek ők, mély
 szellemhangokon,
 A tested is emlékezik, mint távoli rokon.
 Még felkiáltasz: „*Nem lehet, hogy oly szent
 akarát...*”
 De már tudod! Igen, lehet... És fejtetted a vasat
 Thüringiában. Posta nincs. Nem mernek írni már.
 Minden katorga jeltelen, halotttért sírni kár.
 A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
 Látni való, untatja a sok okmány és pecsét. –
 Havi ezret kap és kocsi. A *Mistress* s a baby
 Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki *Ady*?
 Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava?... Rippli színe? Bartók vad
 szelleme?
 „*Az nem lehet, hogy annyi szív...*” Maradj nyu-
 godt. Lehet.
 Nagy hatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet.
 Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él a kis sakál,
 Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
 Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
 A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.
 Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol
 nem is,
 Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom
 ez is.
 Még hallod a hörgő panaszt: „*Testvért testvér
 elad...*”
 Egy hang aléltan közbeszól: „*Ne szóljon ajakad...*”
 Egy másik nyög: „*Nehogy, ki távol sír e nemzetén...*”
 Még egy hörög: „*Megutálni is kénytelen legyen.*”
 Hát így. Keep smiling. És ne kérdjed senkitől:
 miért?
 Vagy: „*Roszsabb voltam, mint ezek?...*” Magyar
 voltál, ezért.
 És ész voltál, litván, román... Most hallgass és
 fizess.
 Elmúltak az aztékok is. Majd csak lesz, ami lesz.
 Egyszer kiás egy nagy tudós, mint avar lófejet,
 A rádióaktív hamu mindent betemet.
 Türed, hogy már nem vagy ember ott, csak
 osztályidegen,
 Türed, hogy már nem vagy ember itt, csak szám
 egy képletben,

Türed, hogy az Isten türi ezt, s a vad, *tajtékos ég*
 Nem küld villámot gyújtani, hasznos a bölcsesség.
 Mosolyogj, mikor a pribék kitépi nyelvedet,
 Köszönd a koporsóban is, ha van, ki eltemet.
 Őrizd eszelősen néhány jelzödet, álmodat,
 Ne mukkanj, amikor a boss megszámlolja fogad.
 Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
 Emlékeid: egy hajfürtöt, fényképet, költeményt –
 Mert ez maradt. Zsugorian még számba veheted
 A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet,
 És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet,
 És már nincs, akinek a *hóhér eladja a kötelet*,
 És elszáradnak idegeink, *elapad vérünk, agyunk*,
Látjátok feleim szem 'ekkel, mik vagyunk?
Íme, por és hamu vagyunk.
 (Posillipo, 1950)

A kikényszerített, önkéntes száműzetésben élő
 Márai a magyar művelődéstörténet pannóját festi
 fel, tárja az olvasók elé a 20. századi halotti beszédé-
 ben. Felvonultatja a magyar zene és képzőművészet
 jeleseit (pl. Rippl-Rónai József – a kiejtést és recep-
 ciót könnyítendő, lágyító mássalhangzó-torlódást
 feloldó *Rippli* névváltozatban; Bartók). És bravúros,
 esetenként bájosan műveltségfitogtató attitűddel meg-
 teremti a posillipoi magyar (világ)irodalmi kánont,
 a 20. századi irodalmi modernség kedvelt alakzatá-
 nak, a korrespondenciának, a textuális interakciónak
 nagyon intenzív és tudatos alkalmazásával.

Íme a teljes lista:

- *Látjátok feleim szem 'ekkel, mik vagyunk.*
Por és hamu vagyunk. – Halotti beszéd és könyör-
 gés (kissé szabadon idézve; egyben a vers keretét is
 képezi)
- „*pillangó*”, a „*gyöngy*”, a „*szív*” – Kosztolányi
 Dezső: A 10 legszebb magyar szó
- „*A halál gyötrelmei körülvettek engemet!...*” –
 Zsoltárok könyve, 116. fejezet
- „*Nem lehet, hogy oly szent akarát...*” –
 Vörösmarty Mihály: Szózat (9. versszak)
- „*Az nem lehet, hogy annyi szív...*” – Vörösmarty
 Mihály: Szózat (8. versszak)
- „*Testvért testvér elad...*” – Tompa Mihály:
 A gólyához. (10. versszak)
- „*Ne szóljon ajakad...*” – Tompa Mihály:
 A gólyához. (10. versszak)
- „*Nehogy, ki távol sír e nemzetén...*” – Tompa
 Mihály: A gólyához. (10. versszak)
- „*Megutálni is kénytelen legyen.*” – Tompa
 Mihály: A gólyához. (10. versszak)
- *tajtékos ég* – Radnóti Miklós 1946-ban megje-
 lent posztumusz kötetének címe
- ... *hóhér eladja a kötelet* – allúzió Petőfi Sándor:
 A hóhér kötele című 1846-ban megjelent regényére

• *elapad vérünk, agyunk* – Vörösmarty Mihály: Fogytán van a napod... című 1855-ben írt verse 5., ill. 6. sorának parafrázisa

2.2. Napló 1984–1989

Márai Sándor életútja, klaszikus modernségében a posztmodern jegyeit hordozó paradigmaváltó irodalmi szerepe mellett sokműfajúsága okán is a 20. századi magyar (világ)irodalmi kánonra „ítélt” szerzője.

Márai költő, prózaíró és színpadi szerző is volt kezdettől fogva. Irodalomtudományi konszenzusnak tekinthető azonban, hogy a prózaíró Márai legjelentősebb műfaja a napló.

„Minden napló menekülés. Ez a tiszta, elfogulatlan lélek olyan hűséggel vándorol naplójához, mint a szerzetes gyóntatójához, nap mint nap, ...”-írja szinte önvallomásként Jules Renard francia író naplójáról értekezve a Nyugat 1935. 12. számában [9].

1943–1944-ben elkezd írni a *Naplót*. Emigrációját követően az idősebb Márai következetesen folytatja a naplóiírást. Még három naplókötetét maga rendezi sajtó alá (1958–1967; 1968–1975; 1976–1983), majd az 1984–1989 között írt kötet csak halála után lát napvilágot a Vörösvárynál, Torontóban 1997-ben.

Utolsó öt évének, a San Diegoban átélteknek és át nem élteknek megrendítő reflexiója ezen utolsó kötet. E napló feljegyzéseiben érhető tetten legintenzívebben, a naplóíró Máraitól megszokott metaforikus őszinteséggel a honvágy, és ezen naplójegyzetek segítségével rakhatja össze szótári szócikké, ill. definiálhatja a recipiens a *haza* fogalmát.

„Január 27.

Éjjel Virág Benedek verseit olvasom. Szomszédok voltunk a Krisztinavárosban, csak ő 200 évvel elébb költözött oda, a Szarvas térre. Verseit a felfedező örömeivel olvasom. [...]

*Jólesik éjjélkor a Csendes-óceán partján szót váltani a szomszédoddal.”*² [1].

Az 1984 januárjában, 36 évvel a haza, a Mikó utca elhagyása után is a hontalansággal gyöngéden-gyötörődve birkózó író dialógust folytat magával és képzelt, vágyott olvasójával. Textuális interakciót imitál a íróársakkal, s így talál haza, a Krisztinavárosba.

Miként a *Halotti beszéd* című poéma – mely felér egy magyar irodalmi szöveggyűjteménnyel –, úgy a naplójegyzetek is a fájdalmas, kitartó és makacs haza-keresésről tanúskodnak, és napról napra, könyvlapról könyvlapra győzik meg a szerzőt, hogy az csak az anyanyelven írott irodalomban lelhető meg.

Az anyanyelven írás erkölcsi imperatívusza magától értetődő Márai számára és egyben önreflexió is. Egy hónappal a fent idézett bejegyzés után veti

papírra az alábbi gondolatokat:

„Február 20.

(...)

Idegen nyelven írásban lehet kifejezni gondolatokat, de „írni”

tehát alkotni csak az anyanyelven lehet. Ez nem volt titok számomra, amikor harminchat év előtt elhagytam Magyarországot: ahová kerülök, ott leszek magyar író.”[1].

A víz „romboló és alkotó, pozitív és negatív, elválasztó és egyesítő princípium. [...] A tűz és a víz együtt biztosítja az élethez elengedhetetlen meleget és nedvességet. Az alaktalan, formátlan víz (óceán, tenger) általában női princípium, maga az őanyag. A teremtésmítoszok őselemeként az univerzális anyaméh; a Magna Mater.”[10] – Az anya a haza archetipusának tekinthető. (lásd. jelen dolgozat 1.3 pontja)

„Július 30.

Hónapok óta először az óceánnál. Egy kis hajóval másfél órás körutazás az öbölben. Valamilyen ulyssesi hazatérés illúziója. Az óceánban minden benne van, a haza is ...” (1984)³ [1]

3. Írók külső száműzetésben

„Drinápoly, 9. maji 1718. [...]

*Bízzunk, reméljünk, édes néném, az Istenben, ha szinte minden biztonnyal tudnók is, hogy meg nem adja azt, amit kívánunk. A' való, nehéz Zágon nélkül ellenni; nehéz minden esztendőben 12 hónappal a vállamat terhelni, és a házasságtól messze vagy teljességgel elesni.*⁴

E' mind nehéz és súlyos dolog, úgy-é édes néném, de azért vagyunk keresztények, hogy bízzunk.”[2]

(Constantinápolyban Gróf P... . E.... . írott leveli M... K... ..; 13. levél)

Mikes Kelemen 1690-ben született a Kovászna megyei (ma Románia), Kárpát-medencei Zágonban. 1707-től II. Rákóczi Ferenc íródeákja, kamarása. Az oszmán uralom alól felszabadult Magyarország Habsburg abszolutizmus ellen folytatott első jelentős szabadságharcát Rákóczi nevével fémjelzi a magyar történetírás, miként a magyar nemzet kollektív tudata és emékezete.

A szabadságharc 1711-es bukását követően a hazához, házhoz, emberhez való hűség szimbólumává méltán ikonizálódott Mikel Kelemen elkísérte a fejedelmet a kényszerű száműzetés valamennyi stációjába, Lengyelországba, Franciaországba és az Oszmán Birodalomba. 1717. október 10-én kötöttek ki Törökországban. Mikes 1717 októberétől 1758 decemberéig 207 fiktív levelet írt. A levelek címzettje a Konstantinápoly mellett lakó, kitalált P. E. grófné.

³ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

⁴ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

² Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

Mikes 1759-ben Mária Terézia hatóságától engedélyt kap, hogy Erdélyben élő hozzátartozóival kapcsolatba lépjen. Az 1759–1761 közötti időszakból 5 misszilis (elküldött) levél maradt fenn. Ezekben rokonainak törökországi élményeiről számolt be. Rokonai biztatására kegyelemért folyamodik, de hiába. Mária Terézia már 1741-ben, trónra lépését követően, így válaszol Mikes kérelmére: „*ex Turcia nulla redemptio*”[11].

Mikes Kelemen levélgűjteménye műfajteremtő a magyar irodalomban. Mikes az imaginárius rokonhoz címzett, derűt sugárzó, stilisztikai könnyedséggel és szépirodalmi igényvel megfogalmazott leveleivel irodalmi zsánerré kanonizálja a fiktív levelet.

Levélgűjteménye – melynek első, kötetbe összegyűjtött kiadása *Török országi levelek* címmel 1794-ben jelent meg Szombathelyen – a memoár-émlékiratirodalom egyik formája. A „levélregény” műfajelméleti aspektusból az önéletrajz és a napló között helyezkedik el.

Mikes műve abban különbözik az önéletrajztól, hogy elsősorban a közélet eseményeire koncentrál, a naplótól pedig kevésbé intim jellege miatt.

Mikes levelei nélkülözhetetlen forrásai a történetírásnak, a művelődéstörténetnek és az irodalomtörténetnek, ám semmiképp nem elhanyagolandó a szerző irodalmi kánonba helyezésének indoka, ill. oka sem. Mikes írói művészetének legnagyobb irodalmi vívmánya abban rejlik, hogy az emlékirat, ill. a napló műfaji jegyeit átlépve új elbeszélői perspektívát teremt. Az egyes szám első személyű „én”-elbeszélő következetesen bevon egy második személyt is a narratívába, s így dialógussá transzformálja a levél monológját, irodalmi interakciót imitál.

„Gallipoliból, Anno 1717. 10. octobris.

[...]

Édes néném, mi jó a földön járni! Látja kéd, még Szent Péter is megjiegett volt, mikor a vízben sipadoztak a lábai. Hát mi bűnösök, hogyne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult

egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek.”⁵ [2].

(Constantinápolyban Gróf P... . E.... . írott leveli M... K... ..; 1. levél)

Mikes a tenger hajjait hegyekké metamorfózálja, és így teremti meg Törökországba érkezése pillanatában a *hazát* az idegenben. Ez az írói attitűd, a valóságból a vágyott helyszínné transzformálás Mikes *haza*-definíciójának primér módszere.

4. Peroráció

Írók belső és külső száműzetésben.

Az 1904 májusában Budapesten született író, szerkesztő és könyvkiadó, Újváry Sándor 1947-ben Svájcban keresztül emigrált, majd Münchenben telepedett le, ahol 1952-től működtette az Újváry Griff Kiadót. A kiadó gondozásában jelentek meg többek között Márai Sándor kötetei is.

„*Az emigráns magyarság nem tudja mit veszít, amikor megadja magát a nyelvi közönyösségnek. Idegen nyelven, akárhogy erőlködnek, csak félig-meddig tudják kifejezni magukat, és ha a magyar irodalom elhallgat idegenben, szegényebb lesz az életük. A „Griff” erőfeszítésének irodalomtörténeti jelentősége van.*”⁶ [7].

(Részletek Márai Sándornak Újváry Sándorhoz írt leveléből. San Diego, 1987.2.27.)

„*Rodostó, 28. maji 1720.*

Már mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont.”⁷[2] (Constantinápolyban Gróf P... . E.... . írott leveli M... K... ..; 37. levél)

Az *anyanyelven* írás a magát belső kényszerből száműzetésre kárhóztatott Márai számára a *hazát* teremtés egyetlen lehetősége és erkölcsi imperatívusza. Ez éppoly magától értetődővé vált a dolgozat végére, mint a külső kényszerből *hazát* váltó, kereső és magának megteremtő Mikes számára a *ház*, amelyet prototípusnak, a „*haza*” ősmintájának tekintünk.

⁵ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

⁶ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

⁷ Kiemelés a tanulmány szerzőjétől

IRODALOM

1. Márai Sándor. *Napló 1984–1989*. Budapest: Helikon Kiadó, 2002.
2. Törökországi levelek; sajtó alá rend. Bisztray Gyula, bev., jegyz. Barta János; Szépirodalmi, Budapest, 1958 (Magyar klasszikusok) URL: <https://mek.oszk.hu/00800/00880/html/mikes1.htm>
3. Vörösmarty Mihály összes költeményei URL: <https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/vers0302.htm>
4. CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv szótára 1–6. Emich Gusztáv/Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874. [Reprint: Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc–Nyíregyháza, 1999–2009.] URL: <https://mek.oszk.hu/05800/05887>
5. Új magyar etimológiai szótár URL: <https://uesz.nyud.hu/index.html>
6. Radnóti Miklós, Erőltetett menet (válogatott versek) URL: <https://mek.oszk.hu/01000/01018/01018.htm#cim56>
7. A levelező emigráns. URL: <https://pim.hu/hu/marai-sandor/levelezo-emigrans>
8. Új látóhatár URL: <https://pim.hu/hu/emigrans/uj-latohatar>

9. Márai Sándor: Jules Renard naplója. In: Nyugat, 1935.12.szám URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00599/18941.htm>

10. Pál József, Újvári Edit, Borus Judit, Ruttkay Helga. Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából, Budapest: Balassi Kiadó, 2001 URL: <https://magyarhalasz.files.wordpress.com/2015/11/szimbc3b3lumtc3a1r.pdf>

11. Skript Einführung in die ungrische Literaturgeschichte URL: https://finnougristik.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/a_finno_ugristik/Studium/StEOP_Skript_Einfu_hrung_in_die_ungarische_Literaturgeschichte_I.pdf

12. A levelező emigráns URL: <https://pim.hu/hu/marai-sandor/levelezo-emigrans>